

ЦІННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ¹

Книга, якій присвячено цей текст, заслуговує пильного розгляду з кількох важливих причин. По-перше, це цінне *узагальнення* досягнутих результатів у вивченні рівня життя в Україні як самими її авторами, так і їх попередниками, внаслідок чого створюються більш сприятливі умови для подальшого розвитку відповідних досліджень, оскільки відбулося значне розширення та поглиблення їх науково-інформаційного базису. По-друге, книга цікава тим, що її автори зробили спробу значно більш *грунтовно* порівняно з іншими дослідниками, висвітлити суттєві особливості характеру рівня життя людей в нашій країні. По-третє, справжня ґрунтовність дослідження надала публікації основних рис *монографії*. Її виконавцям вдалося вийти за вузькі межі спрощено-економізованого підходу до предмета наукового інтересу і завдяки цьому стати на шлях руху від емпірично-конкретних описів окремих компонентів та фрагментів досліджуваної суспільно-економічної реальності до теоретично-конкретного, цілісного її розуміння. По-четверте, реалізація бажання всебічно та глибоко висвітлити історичну специфіку рівня життя людей в сучасній Україні обумовила необхідність пошуків ефективних методів і методик наукової роботи, а це спонукало провідних членів колективу дослідників зайнятися осмисленням багатьох проблем теорії та методів вивчення теми їх наукової роботи, надало деяким компонентам їх наукової активності *пошукового характеру*, внаслідок чого одержані результати мають не лише практичну цінність (для розробників заходів активізації та підвищення ефективності соціальної політики), а й теоретичну, оскільки розширюють та поглиблюють наукові знання про стан сучасної життєдіяльності громадян нашої країни. По-п'яте, теоретизація мислення дослідників² робить відповідні здобутки наочно-осяжними, синтезуючими, тобто такими, яким притаманний певний *теоретико-методичний потенціал*, використання якого безперечно має позитивно вплинути на якість подальших досліджень економічних властивостей життя людей в сучасній Україні.

Якщо б у цій книзі йшлося лише про рівень життя населення, тобто про те, що є темою в основному буденного мислення, то вона перш за все викликала б

¹ Рівень життя населення України. — К.: Консультант, 2006. — 428 с.

² Сім з десяти розділів монографії мають параграфи, які спеціально присвячені висвітленню проблем методології та методики здійсненого дослідження.

здивування своїм обсягом: важко уявити, що навіть найдетальніша, найповніша, вичерпна емпірична інформація про рівень життя в Україні потребує паперового носія, що має 426 сторінок тексту (36,5 д. а.). Адже якщо б автори книги неухильно керувалися загально визнаним, “канонічним” тлумаченням змісту терміна “рівень життя”³, то в цьому випадку основний (емпірично-інформаційний) зміст такої великої за обсягом книги мав би складатися лише з деталізованого довідника зі статистики рівня життя⁴ та коментарів до вміщених в ньому показників. З цих міркувань випливає висновок, що назва книги не зовсім відповідає її характеру та змісту, оскільки вона містить результати не лише емпіричного опису та аналізу економічного рівня життя, а й досліді осмислення суттєвої специфіки життя в сучасних, конкретно-історичних умовах. Тобто назва книги не вказує на те, що її зміст не обмежується емпіричними констатаціями, що певну його частину утворюють наукові дискурси — тексти, які фіксують ланцюги теоретичних міркувань, кожна ланка яких залежить від попередньої і зумовлює наступну [7, с. 156–157]. Цей факт заслуговує на особливу увагу: наявність теоретичних дискурсів є однією з дуже важливих ознак змісту книги, підвищує її цінність. Ці тексти свідчать, що предметом плідної науково-аналітичної активності авторів були наявно-реальні та гіпотетично-можливі у майбутньому економічні властивості та умови життя (життєдіяльності)⁵ в Україні, а опис їх стану, досягнутого рівня розвитку за допомогою використання різних його показників (перш за все статистичних), виконував функцію емпіричного методу—способу характеристики економічного стану—характеру, історичного типу життєдіяльності в Україні “на сучасному етапі” (с. 112–183). З цієї констатації зрозуміло, чому публікація вийшла такою відносно великою за обсягом.

Отже, книга містить дуже цінну інформацію емпіричного та теоретичного характеру, цікаві і часто оригінальні висновки, зроблені на основі досить глибокого її аналізу.

³ Вузьке тлумачення терміна “рівень життя” пов’язане з предметами емпіричного суспільствознавства, тобто з тим, що можна характеризувати за допомогою використання кількох (“системи”) квантифікованих визначень та статистичних показників, які відбивають досягнутий ступінь задоволення певних людських потреб [3, с. 539; 2, с. 283; 5, с. 470; 1, с. 373;]. Широке тлумачення змісту терміна “рівень життя” важко відрізнити від змісту інших термінів, які використовуються в описах цього предмета буденного та наукового мислення про людське життя—існування (безпека життя, безробіття, безпритульність—беззахисність, бідність, виживання, добробут, криза життя, зайнятість, індекс життєвості, людський капітал та розвиток, можливості—потенції життя, раціоналізація та упорядкування життя, спосіб життя, стиль життя, якість життя, нарешті, сенс та мета життя в Україні [3, с. 20–21, 177; 1, т. 1, с. 47–50, 208–209, 280–281; 1, т. 2, с. 142–143, 297, 373; 5, с. 223–224, 393]. У зв’язку з цим зауважу, що сучасний демолог обов’язково має використовувати термін “історичний тип життєдіяльності”.

⁴ “Статистика рівня життя є галуззю соціальної статистики, в якій вивчаються питання задоволення потреб населення в матеріальних та духовних благах в нерозривному зв’язку з соціальними умовами життя та розвитком суспільного виробництва” [6, с. 493, 458–459].

⁵ Якщо життя розглядається у вигляді системи, то його економічні властивості породжуються впливом економічної складової зовнішнього середовища системи — економічними умовами. Різні властивості життя утворюють предмети різних наук, а їх єдність—цілісність є об’єктом всього, тотального пізнання людського життя.

Її можна вважати першим зробленим в Україні і вдалим компендіумом вже накопичених наукових знань про тему, яку вже досить тривалий час розробляли і продовжують розробляти українські економісти та соціологи. На жаль, тут немає змоги навіть стисло розглянути книгу в цій якості. Тому лише констатуємо, що здійснена спроба створити, так би мовити, “універсальну” за своїми властивостями—функціями книгу, яка була б одночасно і (а) фундаментальним оглядом основних, суттєвих і найбільш цікавих і цінних досягнень у розкритті відповідної теми всіма дослідниками, які працювали та працюють над нею в Україні та за її межами, і (б) монографічним викладом дослідницьких здобутків самих її авторів, не могла бути бездоганною. І справа не лише в тому, що функції, які призначені виконувати в науковій літературі компендіуми та монографії, різні. Навіть саме настирливе та цілеспрямоване намагання створити хороший огляд зробленого неминуче негативно відбивається на монографічній функції роботи. Тому зразкова монографія не може бути зразковим компендіумом. Дію цієї закономірності диференціації наукової літератури яскраво ілюструє загальний характер книги. Розглянемо, наприклад, результати втілення наміру авторів підбити підсумки вивчення теми їх дослідження в світовій науці (с. 8–16). Знайомство з відповідним параграфом дає змогу стверджувати, що можливість зробити його занадто стислим виникла в результаті того, що його назва не характеризує те, про що в ньому мало б йтися. Цей фрагмент книги присвячений розгляду не об’єктивних властивостей—ознак людського життя та складності руху до розуміння його сутності, а еволюції змісту наукового терміна “рівень життя населення”. Виникає сумнів в реальній цінності розгляду цієї еволюції, оскільки він не може замінити собою дослідження сутності соціально-економічної категорії “рівень життя населення”. До того ж, якщо автори книги мали намір обмежити свій науковий, узагальнюючий інтерес розглядом саме показників “рівня життя” та висвітлити історію їх появи, визначення та застосування, то цікавий огляд цієї історії мав би обмежитися лише “третім етапом” відповідних наукових розробок в світі (“20-ті рр. ХХ ст. — наш час”), тобто тим часовим інтервалом, коли “розробляються методики визначення життєвого рівня населення (як держави в цілому, так і окремих регіонів” — с. 10).

Орієнтацію авторів книги на всебічне (“комплексне”) висвітлення теми свого наукового інтересу засвідчує вже сама будова (“Зміст”) створеного ними тексту (с. 3–4). Однак бачення теми дослідження, якого фактично додержувалися автори, суттєво ширше того комплексного підходу до неї, суть якого декларується в розділі, присвяченому висвітленню “теоретико-методологічних засад дослідження рівня життя населення України” (с. 8–51). Якщо в цьому розділі йдеться про те, що “концепція дослідження рівня життя населення України на сучасному етапі може бути сформульована як комплексне вивчення життєвого рівня різних верств населення країни за трьома основними складовими: матеріальним становищем; умовами проживання; станом соціального середовища” (с. 19), то фактично увага авторського колективу не обмежувалася марудною, але дуже плідною, корисною та цінною справою визначення—обчислення та осмислення рівня життя як “комплексного показника, що характеризує добробут та якість життя громадян або соціальних груп окремої країни або території” [3, с. 539]. Тому не дивно, що автори книги як збирачі, виробники та аналітики—дослідники дуже великої за

обсягом та цінної за змістом наукової інформації зробили набагато більше того, про що говорить назва публікації та що репрезентує її “зміст”. На жаль, авторам монографії не вдалося належним чином літературно оформити результати своєї роботи, зробити їх максимально привабливими для уважного ознайомлення з ними методологічно “просунутих” читачів. Така ситуація виникла головним чином через дві взаємозалежні обставини: по-перше, не досить уважне ставлення членів дослідницького та авторського колективу до використання понятійно-термінологічного апарату в науковій роботі, в складі якої є дуже важливі компоненти пошукового характеру; по-друге, ігнорування необхідності перед початком стратегічно важливого “наукового наступу” здійснення обов’язкової методологічної “рекогносцировки” — визначення об’єкта та предмета дослідження. Виконавцям дослідження ця важлива гностична операція мабуть здалася зайвою, оскільки вони керувалися думкою про те, що “історія досліджень життєвого рівня налічує не одне століття, має сформовану методологічну та термінологічну базу” (с. 18). Це негативно вплинуло на весь теоретично-методологічний компонент виконаної роботи, бо знехтувавши необхідністю виробити чітке, відносно точне та конструктивне визначення того, що збираються вивчати дослідники, вони не приділили належної уваги пошукам адекватного предмету ефективного методу його пізнання. Саме це і призвело до того, що автори книги не спробували свідомо та цілеспрямовано проаналізувати наявну “методологічну та термінологічну базу” та помітити її нездатність досить ефективно виконувати функцію теоретично-методологічних засад їх власної дослідницької роботи. Наприклад, дослідження такого предмета, як “розшарування населення за доходами та соціальна стратифікація українського суспільства” (сьомий розділ книги, с. 239–276) явно виходить за межі вивчення “рівня життя”. Аналогічне можна сказати також про “становлення середнього класу” (тему восьмого розділу книги, див. с. 277–306).

У зв’язку з цим зауважимо, що невідповідність зафіксованої у “змісті” книги наявної будови—організації її тексту дійсному її змісту, в якому можна знайти дискурси—ланцюги “логічних ланок, кожна з яких залежить від попередньої і зумовлює наступну” [7, с. 156], важко пояснити недоліками так званого літературного оформлення тексту чи професійністю його наукового редагування. Таку ситуацію раціональним чином можна пояснити тим, що реальна історія досліджень життєвого рівня населення у світовій практиці не була досить плідною. Можна навіть констатувати, що попередники авторів книги у галузі вивчення рівня життя були лише статистиками—фіксаторами цього явища і тому не створили і об’єктивно були не в змозі створити теорію та методологію дослідження предмета статистики рівня життя, оскільки функцію спеціальної методології вивчення предметів цієї статистики (як і всієї соціальної статистики) виконувала і виконує статистична методологія як “сукупність прийомів, правил та методів статистичного дослідження соціально-економічних явищ — збирання відомостей, їх обробка, обчислення узагальнюючих показників, аналіз показників” [6, с. 497]. Інакше кажучи, дійсна теорія та методологія вивчення рівня життя не може бути створена в дисциплінарних межах соціальної статистики, фахівці якої виробляють первинну інформацію про масові вияви—маніфестації—прояви—явища життя людей. Тому коли дослідники, налаштовані на вихід за межі емпіричного (статистичного) вивчення цього предмета пізнання, на-

магаються дослідити сталі та суттєві його властивості, умови та наслідки, то вони неминуче мають розширювати сферу своєї професійної компетенції та вступати в кооперацію з фахівцями суміжних наук, принаймні, починати творчо використовувати їх наукові досягнення.

Але виникнення такої гностичної ситуації не завжди характеризує перехід до більш високої стадії наукового пізнання. І це треба брати до уваги в спробах реалістично оцінити результати виконання будь-якого науково-дослідного проєкту, бо часто-густо гучні декларації про якісь цінні наукові досягнення, які були одержані начебто завдяки тому, що відповідна робота була комплексною, характеризують не прогрес (поглиблення) наукового пізнання, а лише його “деталізацію”, тобто процес збільшення розмаїття диференціації маніфестацій, проявів, явищ предмета емпіричного спостереження та вивчення відповідних результатів. Тому значно вищий (порівняно з результатами відповідної дослідницької роботи інших науковців нашої країни) рівень ґрунтовності—фундаментальності виконаного авторами книги дослідження не можна пояснити лише збільшенням його деталізованості (комплексності)⁶.

Висока наукова цінність результатів досліджень, які здійснили автори, певною мірою обумовлена тим, що задекларована концепція дослідження рівня життя як його “комплексного вивчення” (с. 19) не була реалізована в чистому вигляді: в процесі здійснення дослідницької роботи були застосовані елементи системного підходу⁷ (див., наприклад, с. 184, 185). Їх використання стало можливим тому, що автори дослідження фактично керувалися таким баченням його предмета, яке давало змогу використовувати гностичні можливості як комплексного, так і системного підходу: адже комплексне вивчення предмета, який мислиться у вигляді трьох складових (матеріального становища, умов проживання та станом соціального середовища), не заперечує можливості його розгляду як системи. Система відрізняється від комплексу не складом свого субстрату (чисельністю та розмаїттям його компонентів), а наявністю зв’язків між його компонентами (структурою системи) та наявністю зовнішнього середовища, з яким субстрат системи взаємодіє. Тому три складові того комплексного вивчення, яким характеризується запропонована концепція дослідження рівня життя, можуть розглядатися і як фрагменти системного опису стану життя населення. Наприклад, у першому параграфі (“Оцінка матеріального становища різних соціально-демографічних груп населення”) найбільшого за обсягом четвертого розділу книги (“Рівень життя населення України на сучасному етапі”) містяться статистичні відомості, які можна використати при побудові досить простої моделі системи економічного стану населення. У книзі також є розділи, в яких певним чином характеризується структура та форма цієї системи (“Розшарування населення за доходами та соціальна стратифікація українського суспільства”, “Становлення середнього класу в Україні”). Нарешті, в книзі містяться деякі матеріали, що висвітлюють певні особливості як внутрішнього, так і зовнішнього суспільно-соціального середовища згаданої системи.

⁶ Можна навіть стверджувати, що рівень деталізації дослідження характеризує складність того, що можна вивчати емпіричним чином.

⁷ “Системний підхід (systems approach) в наш час розглядається або як одна з ранніх форм системного аналізу, або як початкова фаза сучасного системного аналізу, етап первісного, якісного аналізу проблеми та постановки завдань” [4, с. 360; 3, с. 584].

Але, на жаль, автори текстів не захотіли або не встигли висвітлити в третьому розділі книги (“Чинники формування життєвого рівня життя населення”) зовнішні та внутрішні політичні фактори—чинники та умови, дуже суттєвий вплив яких на економічний стан життя громадян нашої країни не можна заперечувати. Тому комплексність подальшого вивчення цього предмета треба не тільки посилювати, а й пристосовувати для потреб використання гностичних процедур системного аналізу [4, с. 309–337] та побудови відповідних моделей.

Не завжди досить глибоке теоретичне осмислення деяких аспектів теми дослідження та його результатів можна значною мірою пояснити дією негативного фактора об’єктивного характеру. Справа в тому, що в історії створення “методологічної та термінологічної бази” вивчення рівня життя, з якою автори ознайомилися, не зафіксовані приклади досить продуктивного використання системного підходу та методів системного аналізу. Це не надихнуло на те, щоб такий приклад завдяки науково-пошуковому завзяттю авторів книги з’явився. Через це вони не дуже просунулися у вирішенні проблеми, актуальність якої самі проголосили — “формування нових теоретико-методологічних підходів до дослідження життєвого рівня населення країни як в цілому, так і окремих її регіонів” (с. 16).

Може скластися враження, що в цьому тексті занадто мало йдеться про те, що зроблено, і може забагато — про те, чого не зроблено, що варто надолужити в найближчій перспективі. Але вже сама констатація того, що виконану роботу можна вважати вдалим завершенням першого етапу дуже складного та відповідального наукового проекту — створення необхідного мінімуму ґрунтовної аналітичної інформації, необхідної для розробки нових заходів посилення ефективності економічної (і всієї) політики нашої держави, дозволяє дати результатам дослідження, які є предметом цього огляду, високу оцінку та вважати їх майже унікальними для сучасного стану суспільствознавства та економічних умов життя його фахівців.

Джерела

1. *Большой толковый социологический словарь (Collins)*. Т. 1–2. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 544 с. (Т. 1) и 528 с. (Т. 2).
2. *Економічний словник—довідник*. — К.: Феміна, 1995. — 368 с.
3. *Народонаселение*. Энциклопедический словарь. — М.: БРЭ, 1994. — 640 с.
4. *Перегудов Ф. И., Тарасенко Ф. П.* Введение в системный анализ. — М.: Высш. шк., 1989. — 367 с.
5. *Словарь современной экономической теории Макмиллана*. — М: ИНФРА-М. — 1997. — 608 с.
6. *Статистический словарь*.— М.: Финансы и статистика, 1989. — 623 с.
7. *Філософський енциклопедичний словник*. — К.: Абрис. 2002. —742 с.

В. П. ПІСКУНОВ,
кандидат економічних наук